

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԲՈՒՆԻ ՏԵՂԱՓՈԽՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՑԵՂԱՍՊԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ. ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԻՑ ԴԵՊԻ ՔՐԵԱԿԱՆԱՅՈՒՄ¹

*Բանալի բառեր*²՝ երեխաների բռնի տեղափոխում, Յեղասպանության կոնվենցիա, Ռ-աֆայել Լեմկին, Հայոց ցեղասպանություն, մշակութային ցեղասպանություն, կենսաբանական ցեղասպանություն:

Երեխաների բռնի տեղափոխումը «Յեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի ցեղասպանական հինգ գործողություններից մեկն է: Այն արգելում է «երեխաների բռնի տեղափոխումը մարդկային մի խմբից մյուսը»՝ ազգային, էթնիկական, ցեղական կամ կրոնական որևէ խմբի լրիվ կամ մասնակի ոչնչացման մտադրությամբ: Գտնվելով մշակութային և կենսաբանական ցեղասպանությունների սահմանագծին՝ երեխաների բռնի տեղափոխումը բավական յուրահատուկ կիրառություն ունի ցեղասպանական մյուս գործողությունների համեմատ, քանի որ այն ձևավորում է թիրախավորված խմբի նոր ինքնություն՝ ոչնչացնելով նախորդը:

Յեղասպանության կոնվենցիայի նպատակը ոչ միայն ազգային, էթնիկական, ցեղային և կրոնական խմբերի դեմ բռնության ծայրահեղ դրսևորումների պատիժն է, այլև խմբի պաշտպանությունը: Եվ ինչպես հստակորեն նշված է Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի բացատրության մեջ, «երեխաների բռնի տեղափոխումը բավական լուրջ հետևանքներ կարող է ունենալ խմբի կենսունակության վրա»:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել երեխաների բռնի տեղափոխման հասկացության ձևավորման հիմքերը, Ռ-աֆայել Լեմկինի կողմից երեխաների բռնի տեղափոխման հասկացության ընկալումն ու առաջ քաշումը, ցեղասպանության կոնվենցիայի մեջ ընդգրկման որոշ հանգամանքները և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից անմիջապես հետո երեխաների բռնի տեղափոխման հոդվածի կիրառումը միջազգային և ազգային դատարանների կողմից:

Ներածություն

«Յեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի (այսուհետև՝ Յեղասպանության կոնվենցիա) ընդունումից հետո «երեխաների բռնի տեղափոխման» հոդվածը երկար ժամանակ մնաց թղթի վրա, և հետագայում որոշ հետազոտողների կողմից որակվեց որպես իրավական անախրոնիզմ² կամ էնիգմատիկ, քանի որ այն Յեղասպանության կոնվենցիային

1 Հոդվածը ստացվել է 17.02.2020 և ընդունվել տպագրության՝ 23.04.2020:

2 Երևույթի, անձի կամ առարկայի ներկայացում պատմության համատեքստում, որը կարող էր տեղի ունեցած չլինել, տե՛ս Kurt Mundorff, “Other Peoples’ Children: A Textual and Contextual Interpretation of the Genocide Convention, Article 2(e),” *Harvard International Law Journal* 50, no. 1 (2009): 89-90.

ավելացվել էր «վերջին պահին», առանց էական քննարկումների³, կամ համարվեց կոնվենցիայի ընդհանուր գաղափարից դուրս, քանի որ ցեղասպանությունների ժամանակ ոճրագործները ոչնչացվող խմբի երեխաներին չէին կարող դիտարկել որպես «ապրելու ենթակա»⁴: Սակայն, հաշվի առնելով պատմության ընթացքում, իսկ ամենակարևորը՝ 20-րդ դարում Հայոց ցեղասպանության և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում նացիստների կողմից երեխաների բռնի տեղափոխման դեպքերը, այս պնդումներն առնվազն անհասկանալի են թվում⁵: Չնայած հողված 2(ե) բավական քիչ քննարկվեց Ցեղասպանության կոնվենցիայի ընդունման ժամանակ, սակայն այն ձևակերպվեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո անմիջապես, երբ շատ թարմ էին գերմանացիների կողմից երեխաների առևանգման դեպքերի մասին հիշողությունները և, բացի այդ, դատավարություններ էին ընթանում այդ դեպքերի մասով ինչպես Նյուրնբերգում, այնպես էլ Լեհաստանի և Մեծ Բրիտանիայի ազգային դատարաններում: Ինչևէ, 1997 թ. Ավստրալիայի Մարդու իրավունքների և հավասար հնարավորությունների հանձնաժողովի կողմից «Վերադարձնելով նրանց տուն. Տեղաբնիկ և Թորես կղզու բնակիչների երեխաներին իրենց ընտանիքներից բաժանելու ազգային զեկույցի» հրապարակումից հետո, ցեղասպանական այս գործողության հանդեպ հետաքրքրություն առաջացավ⁶:

Վերադառնալով Ցեղասպանության կոնվենցիային պետք է նշել, որ երեխաները բավական կարևոր դերակատարություն ունեն կոնվենցիայում: Ցեղասպանության կոնվենցիայում նշված ցեղասպանական գործողություններից երկուսն ակնհայտ վերաբերում են երեխաներին՝ հողված 2(դ) «այդ խմբի միջավայրում մանկածնությունը կանխելուն միտված միջոցների իրականացումը» և 2(ե) «երեխաների բռնի տեղափոխումը մարդկային մի խմբից մյուսը»։ մյուս երեք գործողությունների դեպքում կապն ավելի միջնորդավորված է: Ուսումնասիրելով Ցեղասպանության կոնվենցիայի նախապատրաստական աշխատանքները (*travaux préparatoires*) և կոնվենցիայի հեղինակների մտադրությունները՝ հանգում ենք նրան, որ Ցեղասպանության կոնվենցիան նպատակ ուներ պաշտպանելու ազգային փոքրամասնություններին⁷, որոնք ավելի «կայուն» և մշտական ձևավորված խմբեր էին և որոնց անդամակցությունը ժառանգական էր՝ հիմնականում որոշվում էր մարդու ծնունդով, այլ ոչ թե

3 William Schabas, *Genocide in International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 201:

4 Lawrence LeBlanc, *The United States and the Genocide Convention* (Durham and London: Duke University Press, 1991), 115.

5 Ruth Amir, *Twentieth Century Forcible Child Transfers. Probing the Boundaries of the Genocide Convention* (London: Lexington Books, 2019); Mundorff, “Other Peoples’ Children,” 63-65.

6 Մանրամասն տե՛ս, https://www.humanrights.gov.au/sites/default/files/content/pdf/social_justice/bringing_them_home_report.pdf, դիտվել է 07.02.2020:

7 Հիմնականում Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո կնքված փոքրամասնությունների վերաբերյալ պայմանագրերը դարձան այն նախատիպը, որոնց հիման վրա հետագայում պայքար ծավալվեց ցեղասպանության հանցագործության քրեականացման համար: Տե՛ս Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), 90-93.

ընտրությամբ⁸, և նրանց մասնակցությունը այդ խմբերին շարունակական էր և իրենց կամքից անկախ⁹, ի տարբերություն «փոփոխվող» խմբերի, որոնց անդամագրումը տեղի է ունենում անհատի ընտրությամբ (օրինակ քաղաքական կամ տնտեսական խմբերը¹⁰): Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովն¹¹ իր Խաղաղության և մարդկության անվտանգության դեմ հանցագործությունների օրենսգրքի նախագծի մեկնաբանություններում (commentary to the Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind) նշում է, որ խումբն որպես այդպիսին նշանակում է «առանձին և հստակ սուբյեկտ...»¹²:

Հետևաբար, երեխաները մեծ դեր են կատարում խմբի շարունակականության ապահովման գործում, և խմբում մասնկածնության կանխումը և երեխաների բռնի տեղափոխումը կարող են հանգեցնել խմբի ոչնչացմանը:

Այսպիսով՝ երեխաների բռնի տեղափոխումը մարդկային մի խմբից մյուսը ազգային, էթնիկական, ցեղական կամ կրոնական որևէ խմբի լրիվ կամ մասնակի ոչնչացման մտադրությամբ ցեղասպանական հինգ գործողություններից մեկն է¹³: Հոդվածի ներառումը Յեղասպանության կոնվենցիայի մեջ երկու հիմնական փաստարկ ուներ. հաշվի էր առնվում երեխաների խոցելիությունը, նրանց «կախվածությունը, ապագայությունը (որպես խմբի շարունակություն) և հարմարվողականությունը (նոր պայմաններին)» և, երկրորդ, երեխաների տեղափոխման քայքայիչ ազդեցությունը խմբի կենսունակության ապահովման վրա¹⁴:

Յեղասպանության կոնվենցիայի 2(ե) կետը ենթադրում է տվյալ խմբի երե-

---

8 Պետք է նշել, որ վերջերս միջազգային և ազգային տրիբունալները մեծապես փոխել են Յեղասպանության կոնվենցիայով պաշտպանվող խմբերի ներկայիս ընկալումները: Առկա են հետևյալ մոտեցումները. օբյեկտիվ (*Prosecutor v. J.-P. Akayesu*) և սուբյեկտիվ (*Nchamihigo, Bagilishema, Kayishema and Ruzindana*): Առաջին մոտեցման համաձայն խմբերը կայուն են, և անհատների պատկանելիությունը խմբին ի ծնե է, մշտական և անփոփոխ: Երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ խումբը գոյություն ունի այնքան, որքան անդամներն իրենց համարում են տվյալ խմբի անդամ (ինքնանույնականացում) կամ ցեղասպան ոճրագործի կողմից ընկալվում են որպես խումբ (նույնականացում ուրիշի կողմից): Դատարանները կիրառել են սաև այսպես կոչված խառը մոտեցումը՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվը միաժամանակ, ինչպես օրինակ Միջազգային քրեական դատարանը: Խմբերի մասին մանրամասն տե՛ս Schabas, *Genocide in International Law*, 117-171:

9 Mundorff, “Other Peoples’ Children,” 88-90.

10 *Prosecutor v. J.-P. Akayesu*, Trial Chamber 1998, paras 511; Agnieszka Szpak, National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected against Genocide in the Jurisprudence of the ad hoc International Criminal Tribunals, *European Journal of International Law* 23, no. 1 (2012):155-173; Mundorff, “Other Peoples’ Children,” 89-90.

11 Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովը ստեղծվել է ՄԱԿ-ի Ընդհանուր վեհաժողովի կողմից 1947, որի մանդատը բխում էր կազմակերպության Կանոնադրության 13 (1) (ս) հոդվածից և որի նպատակն էր իրականացնել ուսումնասիրություններ և ներկայացնել առաջարկություններ միջազգային իրավունքի զարգացման և կողիֆիկացման նպատակով:

12 *The International Law Commission*, U.N. Doc. A/51/10. Report of the International Law Commission on the work of its forty-eighth session (6 May-26 July 1996), 45.

13 Յեղասպանություն հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին կոնվենցիա http://nww.Un.Am/Res/Un%20treaties/flii_1.Pdf:

14 Amir, *Twentieth Century Forcible Child Transfers*, 39.

խաների բաժանում իրենց խմբի մյուս անդամներից և այլ խմբի հսկողության տակ դնելը: Միաժամանակ, հողվածը որևէ պայման չի դնում, որով տեղափոխված երեխաները պետք է ամբողջովին ինտեգրվեն մյուս խմբին, և միայն վերջինիս վերահսկողության տակ գտնվելը համարվում է բավարար հողված 2 (ե)-ի խախտում արձանագրելու համար¹⁵: Հողվածն, ինչպես նաև Ցեղասպանության կոնվենցիայի նախապատրաստական նյութերը չեն նշում նաև որևէ հստակ ժամանակահատված, որի ընթացքում երեխաները պետք է մնան խմբի վերահսկողության տակ, և այս դեպքում կրկին շեշտը դրվում է ոճրագործի մտադրության վրա, այսինքն՝ երեխաները խմբի վերահսկողության տակ են այնքան ժամանակ, որքան այդ գործողությունը նպատակ է հետապնդում այդ բաժանումով ոչնչացնել տվյալ խումբը¹⁶: Այսինքն՝ մինչև տեղափոխված երեխաները դադարեն իրենց նույնականացնել նախկին խմբի հետ:

Երեխաների բռնի տեղափոխումը ցեղասպանական գործողություններից միակն է, որի ժամանակ ոճրագործները պաշտպանվում են՝ պնդելով, որ գործել են բարեսիրական և երեխաներին փրկելու նպատակներով: Սակայն կարևոր է շեշտել, որ երեխաների բռնի տեղափոխման ժամանակ տվյալ գործողության հետևանքներն ավելի կարևոր են, քան տեղափոխված երեխաներին «օգնելու» «փրկելու», կամ տեղափոխելուց հետո նրանց «լավ վերաբերվելու» դրդապատճառները¹⁷: Հետևաբար, եթե տեղափոխման նպատակը խմբի ոչնչացումն է և երեխաների անջատումը իրենց խմբից և նոր խմբում նրանց ինտեգրումը այս համատեքստում է, ապա «փրկության», «պաշտպանության», «լավ վերաբերելու» և նմանատիպ այլ իրողություններ կարևոր չեն:

Հատկանշական է, որ Նյուրնբերգյան դատավարություններից մեկի ժամանակ, երբ քննվում էին նացիստների կողմից երեխաների առևանգման դեպքերը, հատուկ անդրադարձ կատարվեց ոճրագործների կողմից այդ երևույթը որպես փրկություն ցույց տալուն և այն հանգամանքին, թե այդ երեխաներին որքան լավ են վերաբերվել ի տարբերություն մյուս երեխաների, որոնք չէին ընտրվել գերմանականացվելու նպատակով: Սակայն դատախազի պնդմամբ «լավ վերաբերվելու թեզը չի կարող պաշտպանություն լինել երեխա առևանգողի համար. ավելին, մենք պետք է ինքներս մեզ հարցնենք, թե ինչու՞ են լավ վերաբերվել: Պատասխանը պարզ է. այս անմեղ երեխաները առևանգվել են միայն նացիստական գաղափարախոսությամբ ներարկվելու նպատակով և դառնալու «լավ» գերմանացիներ: Սա ոչ միայն չի մեղմացնում, այլ ավելի է խորացնում հանցագործությունը»¹⁸:

Հայոց ցեղասպանության ժամանակ հայ երեխաների բռնի տեղափոխումը թուրք գործիչների կողմից ևս ներկայացվում էր որպես փրկություն¹⁹:

15 Gerhard Werle, *Principles of International Criminal Law* (The Hague: TMC Asser Press, 2005), 203.

16 Mundorff, "Other Peoples' Children," 91.

17 *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control; Council Law no. 10, Nuremberg, October 1946 -April 1949*, Vol. 4 (Washington DC: United States Government Printing Office, 1949), 675-676.

18 Նույն տեղում, 1074:

19 St' u opինակ Halide Edib, *The Turkish Ordeal: Being the Further Memoirs of Halide Edib* (London: The Century Co., 1928), louisville.edu/a-s/history/turks/Turkish%20Ordeal.pdf, դիտվել է՝ 11.10. 2019:

Մինևույն ժամանակ, անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև «բռնի» բառի նշանակության վրա, որը չի ենթադրում պարտադիր ֆիզիկական ուժի կիրառում, և ցանկացած սպառնալիք, այդ թվում նաև ուժի, հարկադրանք կամ պարտադրանք՝ կապված բռնության կիրառման, պատանդ լինելու, հոգեբանական ճնշումների կիրառման, կամ հասցված տրավմայի հետ, ինչպես նաև ուժի կամ իշխանության չարաշահում, ստեղծված բռնության միջավայրից օգտվում, որոնք հանգեցնում են երեխաների տեղափոխմանը համարվում են «բռնի» և ընկնում են հողվածի կիրառության տակ²⁰:

Յեղասպանության հանցագործությունը նույնությամբ ընդգրկվել է նաև Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրության մեջ, որտեղ առանձնացված են երեխաների բռնի տեղափոխման հանցագործության հետևյալ կետերը. (ա) ոճրագործը բռնի տեղափոխում է մեկ կամ մի քանի անձի, (բ) տվյալ անձը կամ անձինք պատկանում են որևէ ազգային, էթնիկական, ռասայական կամ կրոնական խմբի, (գ) ոճրագործը նպատակ ունի լրիվ կամ մասնակի ոչնչացնել ազգային, էթնիկական, ցեղական կամ կրոնական որևէ խմբի, (դ) տեղափոխումը կատարվում է տվյալ խմբից մեկ այլ խումբ, (ե) անձը կամ անձինք 18 տարեկանից փոքր են, (զ) ոճրագործը գիտեր, կամ պետք է իմանար, որ անձը կամ անձինք 18 տարեկանից փոքր են, (է) գործողությունը տեղի է ունեցել նմանատիպ գործողությունների ակնհայտ օրինաչափության համատեքստում կամ գործողությունը ինքնին կարող է հանգեցնել (Յեղասպանության կոնվենցիայով սահմանված) ոչնչացման²¹: Ըստ Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի՝ «երեխաների բռնի տեղափոխումը հատկապես լուրջ հետևանքներ կարող է ունենալ այդ խմբի, որպես այդպիսին, ապագա կենսունակության համար»²²: Երեխաների բռնի տեղափոխումը ցեղասպանական գործողություն է, քանի որ երեխաները հնարավորություն չեն ունենում մեծանալ որպես իրենց խմբի անդամ և որոշ դեպքերում անգամ դառնում են իրենց խմբի թշնամին, ինչը խախտում է խմբի շարունակականությունը և պատճառ դառնում խմբի վերացման համար:

Թեև Յեղասպանության կոնվենցիայում երեխաների բռնի տեղափոխումն ընդգրկվեց որպես *մշակութային ցեղասպանության* մաս, սակայն ինչպես Ռ-աֆայել Լեմկինի, այնպես էլ Յեղասպանության կոնվենցիայի նախապատրաստական նյութերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հաճախ երևույթը դիտարկվել է նաև որպես *կենսաբանական ցեղասպանություն*, ինչին հակված ենք նաև մենք: Հետազոտող Ռ-ութ Ամիրը նշում է, որ երեխաների բռնի տեղափոխումը Կոնվենցիայի հեղինակների կողմից դիտվում էր որպես ցեղասպանության կենսաբանական մեթոդ, ինչպիսիք են օրինակ մանկածնությունը կանխելու համար հարկադիր արորտները, ստերոիդները, կամ կանանց և տղամարդկանց հարկադիր տա-

20 *The Prosecutor vs. Georges Anderson Nderubumwe Rutaganda* Case No. ICTR-96-3-T, para. 55; *Prosecutor v. Akayesu*, Case ICTR-96-4-T, September 2, 1998, para. 509.

21 *Elements of Crimes*, Published by the International Criminal Court, 2011, at <https://www.icc-cpi.int/resource/library/official-journal/elements-of-crimes.aspx#top>, դիտվել է 13.10.2019:

22 *The International Law Commission*, 46.

րանջատումը²³: Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովը նույնպես «երեխաների բռնի տեղափոխումը» համարում է կենսաբանական ցեղասպանություն²⁴: Հարցի շուրջ Լենկինի գնահատականներին կանդիդատնասնք ստորև:

Պետք է նշել, որ պատմության ընթացքում եղել են երեխաների բռնի տեղափոխման բազմաթիվ դեպքեր: Հայոց ցեղասպանությունը երեխաների բռնի փոխանցման դասական օրինակ էր. գործընթացը նախապես կազմակերպված էր երիտթուրքական կառավարության կողմից, հետևողականորեն իրականացվում և վերահսկվում էր հայերին ոչնչացնելու հստակ մտադրությամբ՝ հանդիսանալով Հայոց ցեղասպանության կառուցվածքային բաղադրիչը:

Հայ երեխաների բռնի տեղափոխումը և նրանց ձուլումը մուսուլմանական համայնքին երիտթուրքերի կողմից պլանավորվել էր դեռ մինչև տեղահանությունները և իրականացվել տեղահանությունների հենց սկզբից²⁵: Դեռ Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբում օսմանյան կառավարությունը սկսել էր բացել որբանոցներ, որոնց հեռահար նպատակը առևանգված հայ երեխաներին տեղավորելն էր²⁶: Միաժամանակ, ձևավորվեց մի ամբողջ իրավական համակարգ, որը պետք է կարգավորեր երեխաների բռնի տեղափոխման գործընթացը: Դեռևս 1915 թ-ի հունիսի 26-ին հրաման եղավ հավաքել և որբանոցներում տեղավորել մինչև 10 տարեկան հայ երեխաներին²⁷: Մեկ ամիս անց եղավ նմանատիպ մեկ այլ հրաման, որը ակնհայտ հայտարարվում էր, որ «այն երեխաները, որոնք հայերի տեղափոխման ժամանակ կորբանան, պետք է տեղավորվեն կառավարական որբանոցներում»²⁸: Շուտով այս քաղաքականությունը տարածվեց մինչև 12 տարեկան տղա և մինչև 15 տարեկան աղջիկ երեխաների վրա²⁹:

«Լքված և որբացած» հայ երեխաները բաժանվում էին նաև հայտնի ընտանիքներին որպես աղախիններ, ծառաներ, երիտասարդ աղջիկները բռնի ամուսնացվում էին մուսուլմանների հետ, ենթարկվում սեռական շահագործման: Հայ երեխաներին ուղարկում էին այնպիսի վայրեր, որտեղ հայեր կամ այլ օտարազգիներ չկային, որպեսզի երեխաներին հնարավոր լինել «կրթել և ձուլել տեղի սովորույթներին համապատասխան»³⁰:

Երեխաների տեղափոխման այլ խոշոր ծրագրերը կապված էին 19-րդ դարի կեսերին

23 Amir, *Twentieth Century Forcible Child Transfers*, 67.

24 “Report of the Commission to the General Assembly on the Work of Its Forty-First Session,” *Yearbook of the International Law Commission* Vol. II (United Nations, 1991), 102, at https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_46_10.pdf.

25 Taner Akçam, *The Young Turk's Crime against Humanity* (Princeton: Princeton University Press, 2012), 316.

26 Uğur Ümit Üngör, “Orphans, Converts and Prostitutes: Social Consequences of War and Persecution in the Ottoman Empire, 1914-1923,” *War in History* 19, no. 2 (2012): 176.

27 Նույն տեղում, 176, նաև՝ Akçam, *The Young Turk's Crime Against Humanity*, 316-317:

28 Üngör, “Orphans, Converts and Prostitutes,” 176.

29 Նույն տեղում, նաև՝ Akçam, *The Young Turk's Crime against Humanity*, 325.

30 Ümit Kurt, “Cultural Erasure: The Absorption and Forced Conversion of Armenian Women and Children, 1915-1916,” *Études arméniennes contemporaines* 7 (2016): 79.

Ավստրալիայի, Կանադայի, ԱՄՆ-ի տեղաբնիկ երեխաների «արևմտականացման» կամ «նրանց կրթելու» հետ: 1920-1970-ական թթ. Շվեյցարիան նման ծրագիր էր իրականացնում գնչու երեխաների նկատմամբ: Սկսած 1920-ականներից Սովետական Միությունում իրականացվում էր Սիբիրի տեղաբնիկ երեխաների ռուսականացումը Խորհրդային Միության հեռավոր դպրոցներում³¹:

Մյուս խոշոր ծրագիրը կապված էր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում «ռասայապես արժեքավոր» երեխաների, հիմնականում լեհ, բռնի տեղափոխմանը բռնազավթված արևելյան տարածաշրջաններից Գերմանիա՝ նրանց գերմանացնելու նպատակով³²: Կրկին լավ մշակված ծրագրի համաձայն՝ այս երեխաներին առևանգում էին և կրթության տալիս հատուկ այդ նպատակով բացված հաստատություններում կամ գերմանական ընտանիքներում: Ծրագիրը տարածվում էր 8-10 տարեկան երեխաների վրա, քանի որ նացիստական առաջնորդները հավատում էին, որ իրական էթնիկ վերափոխումը՝ գերմանացումը, հնարավոր է մինչև այդ տարիքը: Երեխաները ստանում էին գերմանական անուններ և ծննդյան նոր վկայականներ³³: Այս ծրագրի շրջանակներում շուրջ երկու հարյուր հազար լեհ երեխաներ տեղափոխվեցին գերմանական հաստատություններ և ընտանիքներ:

Հատկանշական է, որ Նյուրնբերգի ռազմական տրիբունալի լսումների ժամանակ «երեխաների բռնի տեղափոխումը» դատախազի կողմից որակվեց որպես հանցագործություն, որը գերազանցում էր անգամ «հրեաների զանգվածային սպանությանը, համակենտրոնացման ճամբարներում իրականացված վայրագություններին, բժշկական փորձերին և մոլի նացիստների կողմից տանջանքներին և ոչնչացման գործողություններին»³⁴:

Ռ-աֆայել Լեմկինը և երեխաների բռնի տեղափոխման հողվածը

Յեղասպանություն եզրույթի հեղինակ Ռ-աֆայել Լեմկինը, ով նաև ակտիվորեն մասնակցեց Յեղասպանության կոնվենցիայի մշակմանը, ցեղասպանությունը համարում էր «հին պրակտիկա իր ժամանակակից զարգացումներով»³⁵: Ըստ նրա՝ ցեղասպանությունները թիրախավորում են խմբին որպես ամբողջական օրգանիզմ և անհատին՝ որպես տվյալ խմբի անդամ, այլ ոչ որպես անհատ³⁶: Մյուս կարևոր հանգամանքը, որը պետք է շեշտել, Լեմկինի կողմից խմբի ոչնչացման ընկալումն էր, որը չէր սահմանափակվում միայն խմբի անդամների սպանությամբ կամ անմիջական

31 Nikolai Vakhtin, *Native Peoples of the Russian Far North* (Minority Rights Group, 1992), 36.

32 *Մանրամասն տե՛ս՝ u International Military Tribunal, Trials of War Criminals, selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission, Volume XIII* (London: His Majesty's Stationery Office, 1949); *Trials of War Criminals*, 674-687.

33 Նույն տեղում, 674:

34 Նույն տեղում:

35 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 67.

36 Նույն տեղում, 71, 79.

ոչնչացմամբ, այլ հաշվի էր առնում նաև կյանքին անմիջական չսպառնացող մի շարք գործողությունները, որոնք աստիճանաբար են հանգեցնում խմբի ոչնչացմանը՝ քաղաքական, սոցիալական, մշակութային, կենսաբանական, ֆիզիկական, կրոնական և բարոյական մեխանիզմներով³⁷:

Ըստ Լեմկինի, ազգը, ռասայական կամ կրոնական խումբը գոյության երկու հիմնական փուլ ունեն՝ ներկա գոյություն և շարունակականություն: Անհատի և նշված խմբերի տարբերությունը ոչ միայն քանակի մեջ է, այլ վերջինիս հավաքական ինքնության, որն արտահայտվում է դարերի ընթացքում նշված խմբի շարունակականությամբ և որպես ազգ, ռասայական կամ կրոնական խումբ գոյություն ունենալու ցանկությամբ: Հետևաբար, ցեղասպանությունը կարող է իրականացվել ինչպես ներկա պահին խմբի ոչնչացմամբ, այնպես էլ կանխելով երեխաներ ունենալու կամ իրենց սեփական զավակներին՝ ժառանգներին, մեծացնելու հնարավորությունը³⁸:

Լեմկինը երեխաների առևանգումը համարում էր ցեղասպանության՝ որպես բարդ հանցագործության մաս, որը ոչ միայն սպանում է խմբի անդամներին, այլև թուլացնում է խմբին ժողովրդագրական տարբեր միջոցներով, ինչպիսիք են օրինակ արորտները կամ հակաբեղմնավորիչների հարկադիր կիրառմամբ ծնելիության սահմանափակումը, ստերջացումը, անդամախեղումը և վաղ տարիքում երեխաների առևանգումը³⁹:

Լեմկինը նաև համոզված էր, որ ցեղասպանություն հանցագործության նպատակը ոչ միայն մարմնի պահպանումն է, այլև հոգու, ինչն արտահայտվում էր համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ այդ խմբերի ունեցած նպաստով⁴⁰: Այս գաղափարն ավելի ուշ օգտագործվեց դատավոր Ռիչարդի կողմից արաբական աշխարհում Ցեղասպանության կոնվենցիայի առաջխաղացման համար: Մա պնդում էր, որ միայն ֆիզիկական ոչնչացման վրա կենտրոնանալը սահմանափակում է Ցեղասպանության կոնվենցիայի իսկական էությունը, քանի որ խմբի ոչնչացումը կարող է տեղի ունենալ նույնիսկ այն դեպքում, երբ խմբի բոլոր անդամները կենդանի են, և սա այն դեպքն է, երբ «մշակութային ինքնությունը փոխվում է մեկ այլ ինքնությամբ... երբ երեխաները բռնի ուժով տեղափոխվում են մշակութային այլ խումբ»⁴¹:

Լեմկինի արխիվային նյութերի ուսումնասիրությունը փաստում է, որ հեղինակը երեխաների բռնի տեղափոխումը դիտարկել է ցեղասպանության ինչպես մշակութային,

---

37 Նույն տեղում:

38 Ամերիկյան հրեական պատմական ընկերակցություն (American Jewish Historical Society), այսուհետև՝ ԱՀՊՄ, Ռաֆայել Լեմկինի ժողովածու, տուփ 7 փաստաթուղթ 3, Մամակագրություն Էդիթ Բեստերի հետ, էջ 5:

39 Douglas Irvin Erickson, *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017), 154; John Cooper, *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 69-70.

40 Raphael Lemkin, "Les Notions Unies Doivent Voter le Projet sur le Génocide," *Le Monde*, 02 October 1948.

41 *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*, ed. Donna Lee Freize (New Heaven and London: Yale University Press, 2013), 131.

այնպես էլ կենսաբանական մեխանիզմների համատեքստում: Այսպես, քանի որ Լեմկինը պայքարում էր նաև Յեղասպանության կոնվենցիայի մեջ մշակութային մեխանիզմների ներմուծման համար, պնդում էր, որ «մշակութային ցեղասպանությունը շատ ավելին է, քան գուտ ասիմիլիացիան, որն իրականացվում է ոչ շատ ուժեղ ճնշմամբ»⁴²: այն կարող է իրականացվել նաև երեխաների բռնի տեղափոխման, խմբի մտավորականության ոչնչացման, ազգային լեզուն արգելելու, գրքերի, պատմական և կրոնական հուշարձանների ավերման կամ այլ նպատակներով դրանց օգտագործման միջոցով⁴²:

Իր արխիվային և այլ գրություններում, երեխաների բռնի տեղափոխումը Լեմկինը համարում է հարձակում խմբի կենսաբանական շարունակականության վրա⁴³: Մարդկային խումբն, ըստ Լեմկինի, կենդանի օրգանիզմ էր, և որպես այդպիսին այն կարող էր ոչնչացվել բռնության գործողությունների միջոցով, որը հանգեցնում է անդամների անմիջական մահվանը, կամ խմբի շարունակականությունը խախտող միջոցներով, որոնք աստիճանաբար են բերում խմբի ոչնչացմանը: Առաջին խմբի մեջ են մտնում սպանությունները, խեղումները, համակենտրոնացման ճամբարներում բանտարկումները՝ կյանքին անմիջականորեն սպառնացող պայմաններում: Սա Լեմկինը նշում էր որպես ֆիզիկական ցեղասպանություն: Երկրորդ խմբի մեջ Լեմկինը մտցնում էր հարկադիր ստերջացումը, արքորսները, երեխաների առևանգումը⁴⁴:

Իր ուսումնասիրություններում Լեմկինն անդրադառնում է երեխաների բռնի տեղափոխման օրինակներին, որոնք տեղի էին ունեցել պատմության ողջ ընթացքում: Վաղ քրիստոնեության ժամանակ երեխաները տարվում էին հեթանոսների կողմից՝ հակաքրիստոնեական կրթություն տալու նպատակով: Լեմկինը նշում է նաև հուգենոսների և արիզոնցիների տեղափոխման մասին: Որպես երեխաների բռնի տեղափոխման ցեղասպանական գործողության օրինակ, Լեմկինը նշում է «ենիչերիների համակարգը, երբ թուրքական իշխանությունները վերցնում էին քրիստոնյա երեխաներին և փորձում էին նրանց կրթել ռազմական կառույցներում. հետագայում նույն երեխաներն արդեն որպես թուրքական զինվորներ ուղարկվում էին իրենց ծննդավայրեր՝ համալրելով վերահսկող ռազմական գումարտակները: Նրանց դաժանությունը իրենց սեփական ծնողների և համաքաղաքացիների նկատմամբ ավելի ուժեղ էր, քան հենց թուրքերինը»⁴⁵: Լեմկինը նաև մանրամասն անդրադառնում է, թե ինչպես էին բալկանյան քրիստոնյաները փորձում թաքցնել իրենց երեխաներին թուրքական ոստիկանությունից: Որոշներն ամուսնացնում էին իրենց պատանի տղաներին, քանի որ ամուսնացածներին թուրքերը չէին վերցնում⁴⁶: Խոսելով Օսմանյան կայսրության հույն բնակչության վրա դեվժիրմեի ազդեցության մասին՝ Լեմկինը նշում է, որ ըստ իր «հույն ընկերների» հաշվարկի՝ չորս հարյուր տարվա

42 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 84-85, նաև՝ Cooper, *Raphael Lemkin*, 91.

43 ԱՀԳԸ, Լեմկինի հավաքածու, *On the Need for a Genocide Convention*, անթվակիր, էջ 10:

44 Նույն տեղում, Paper on Genocide 2, անթվակիր, էջ 2:

45 Նույն տեղում:

46 *Totally unofficial*, 169.

ընթացքում հույն ազգաբնակչությունը կրճատվել էր վեց-յոթ միլիոնով⁴⁷: Մեկ այլ տեղ նշված է, որ չորս հարյուր տարվա ընթացքում ավելի քան մեկ միլիոն հույն երեխա դարձել է ենիչերի կամ սուլթանի պահազորի անդամ:⁴⁸

Որպես մեկ այլ օրինակ Լեմկինը նշում է Չինգիզ խանի՝ դեպի Եվրոպա արշավանքների ժամանակ եվրոպացի երեխաների առևանգումը և տեղափոխումը Կենտրոնական Ասիա: Մոնղոլները երեխաների ընտրության հատուկ պրակտիկա էին մշակել: Նրանք վստահ էին, որ երեխաներին հնարավոր է փոխել միայն մինչև որոշակի տարիքը, ուստի ընտրում էին ավելի փոքր տարիքի երեխաների՝ դատելով նրանց ֆիզիկական տեսքից: Այն երեխաներն, ովքեր ավելի բարձրահասակ էին, քան սայլի անիվների առանցքը սպանվում էին, մյուսներին ուղարկում էին Կենտրոնական Ասիա՝ մուսուլմանացման կամ թաթարացման⁴⁹:

Երեխաների հարկադիր տեղափոխման մյուս օրինակը, որի մասին խոսում է Լեմկինը, տեղի էր ունեցել Ցարական Ռուսաստանում. հրեա երեխաները առևանգվում էին իրենց համայնքներից և ուղարկվում Սիբիր և այլ վայրեր, որտեղ կրթվում էին ուղղափառ հավատքով և կրկին օգտագործվում ռազմական միավորումներում առավագն քսանհինգ տարի, երբեմն նույնիսկ ավելի երկար: Նրանց նաև ամուսնացնում էին ռուսների հետ⁵⁰:

Լեմկինն անդրադառնում է նաև 1947 թ. Քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ մոտ 28.000-30.000 հույն երեխաների առևանգմանը և տեղափոխմանը սոցիալիստական բլոկի երկրներ⁵¹: Երեխաներն առևանգվում էին կոմունիստական պարտիզանական ուժերի կողմից և տեղափոխվում Բուլղարիա, Ռումինիա և Հարավ-սլավոնիա՝ հատուկ մանկապարտեզներում որպես կոմունիստներ կրթվելու նպատակով⁵²: Ցեղասպանության այս տեսակը Լեմկինը համարում էր ամենադաժաններից մեկը, որը միտված է նաև «ընդհատել խմբի մշակութային շարունակականությունը»՝ մատնանշելով նաև այն ցավը և տանջանքները, որ այս բաժանումը պատճառում էր ծնողներին⁵³:

Լեմկինը թեև հաճախ է անդրադառնում Հայոց ցեղասպանությանը որպես ցեղասպանության դասական օրինակի⁵⁴, առանձին խոսում է երեխաների բռնի տե-

47 Akis Gavriliadis, “Lemkin’s Greek Friends: Abusing History, Constructing Genocide—and Vice Versa,” *Holocaust and Genocide Studies* 30 no. 3 (2016): 490-491.

48 ԱՀՊԸ, Լեմկինի հավաքածու, տուի 7 փաստաթուղթ 3, Նամակագրություն Էդիթ Բեսսերի հետ, էջ 8: Նշենք, որ համակարգը կիրառվել է նաև Օսմանյան կայսրության հայ ազգաբնակչության հանդեպ:

49 ԱՀՊԸ, Լեմկինի հավաքածու, տուի 7, փաստաթուղթ 2, Nature of genocide, անթվակիր, էջ 11,12,13:

50 *Totally unofficial*, 168.

51 ԱՀՊԸ, Լեմկինի հավաքածու, Նամակ Արթուն Լալոսին, հունվար 8, 1950 թ.:

52 Նույն տեղում, նամակ Դավիթ Դուբինսկուն, տուի 2, փաստաթուղթ 2, նոյեմբեր 16, 1949 թ. , նաև՝ Հուլիանի նախագիծ, էջ 2:

53 *Totally Unofficial*, 168:

54 Այս մասին տե՛ս օրինակ Նարեկ Պողոսյան, Հայոց ցեղասպանության թեման Ռաֆայել Լեմկինի գործունեության սկզբնական շրջանում, *Ցեղասպանագիտական հանդես* 2 no. 2 (2014):156-163;

ղափոխման, հայ երեխաների՝ անգամ հղի կանանց արգանդում սպանությունների մասին, սակայն իր նյութերում և գրագրություններում մեզ միայն մեկ տեղում հաջողվեց գտնել խիստ որոշակի նյութ Հայոց ցեղասպանության տարիներին հայ երեխաների բռնի տեղափոխման մասին: Մասնավորապես, իր համառոտ ձեռագրում Լեմկինը գրում է. «Տասնյակ հազարավոր կանայք և աղջիկներ, ովքեր տարվել էին թուրքական հարեմներ, և երեխաների խմբեր, որոնք հավաքվել էին կառավարության կողմից և բաժանվել թուրքերի ու քրդերի միջև, հեռացվեցին քրիստոնեական եկեղեցիներից, և ստիպված էին իսլամ ընդունել»⁵⁵: Հատկանշական է, որ Լեմկինը Հայոց ցեղասպանության դեպքում հատուկ շեշտադրում չի կատարել երեխաների բռնի տեղափոխման հարցի վրա: Մեկ այլ հնարավոր հղում Հայոց ցեղասպանության ժամանակ երեխաների բռնի տեղափոխմանը Լեմկինի ինքնակենսագրության մեջ հետևյալ կիսավարտ նախադասություններն էին, որոնք անմիջապես հաջորդում են այն մտքին, որ երեխաների բռնի տեղափոխումը ներառվեց Յեղասպանության կոնվենցիա. «Շփումներ Հենրի Գրեյդիի հետ, ԱՄՆ դեսպանը Հունաստանում: Իմ աշխատանքը հունական ուղղափառ երիտասարդական խմբերի հետ: Փոքր Ասիայում թուրքական ցեղասպանության վերաբերյալ հիշեցումները: Իմ աշխատանքը Հայկական խմբի հետ»⁵⁶: Սակայն, քանի որ Լեմկինի բոլոր փաստաթղթերը ուսումնասիրված չեն, բացառված չէ, որ հայ երեխաների բռնի տեղափոխման մասին այլ փաստեր ևս կան Լեմկինի արխիվներում:

Երեխաների բռնի տեղափոխման՝ Յեղասպանության կոնվենցիայում հայտնվելու գործում հատկապես էական դեր խաղացին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ երեխաների տեղափոխման դեպքերը: 1946 թ., երբ Լեմկինը Գերմանիայում էր և ծառայում էր ՄԱԿ-ի Նպաստի և Վերականգնման վարչությունում (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) ամերիկյան կողմից օկուպացված տարածքում, նա ծանոթանում է հուշագրի, որը վերաբերում էր օկուպացված երկրներից երեխաների առևանգմանը: Այն ներկայացնում էր «գերմանական իշխանությունների կողմից երեխաների առևանգման լուրջ հանցագործությունը»⁵⁷:

Լեմկինը նշում է, որ Ստալինինգրադում պարտությունից հետո իրենց մարդկային և ռազմական ներուժը վերականգնելու նպատակով գերմանացիները հարյուր հազարավոր սլավոն երեխաներ Ռուսաստանից, Լեհաստանից, Չեխոսլովակիայից և Հարավսլավիայից հավաքեցին և տեղափոխեցին Գերմանիա, որտեղ նրանց մեծացան և կրթվեցին որպես գերմանացիներ «Լեբենսբորն» կոչվող հատուկ հաստատություններում և մասնավոր տներում, որտեղ երեխաներին ծեծում էին իրենց մայրենի լեզուներով խոսելու համար:

Նարեկ Պողոսյան, Ռաֆայել Լեմկինի կողմից «Յեղասպանություն» եզրույթի ստեղծումը և Հայոց ցեղասպանությունը, *Օրինակայություն* 96 (2016): 31-39:

55 ԱՀՊՄ, Լեմկինի հավաքածու, տուփ 7, փաստաթուղթ 2, Turkish Massacre of Armenians - Short Manuscript, անթվակիր, էջ 1:

56 *Totally unofficial*, 219-220.

57 *United Nations War Crimes Commission. Displaced Children in the United States Zone*. Memorandum, 18 June 1946, <https://www.legal-tools.org/doc/608024/>, դիտվել է 25.01.2020:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Լեմկինը հրավիրվում է Պատերազմական վարչություն՝ պատերազմական հանցագործությունների դատավարությունների պլանը մշակելու համար⁵⁸: Լեմկինը կազմած պլանում առաջարկվում էր գերմանացիներին դատել նաև երեխաներին առևանգելու համար: Հատկանշական է, որ Լեմկինը մասնակցել էր նաև «առևանգված երեխաների բացահայտմանը»: Այս նպատակով կիրառվող գործիքներից մեկի մասին Լեմկինը նշում է հետևյալը. «Ուսումնասիրվող երեխաներին գերմաներեն լեզվով ներկայացվում էր մի հրաշալի պատմություն: Պատմության ընթացքում մենք անցնում էինք լեհերենի, չեխերենի կամ այլ լեզվի: Եթե երեխան շարունակում էր ուշադիր լսել, մենք հասկանում էինք, որ գերմանացի է: Երեխաների հետ կապված իմ այս անձնական փորձառությունը դրդեց ինձ ընդգրկել երեխաների առևանգումը որպես ցեղասպանության հասկացության մաս»⁵⁹:

Լեմկինը նաև պնդում էր, որ երեխաների առևանգումը հետևյալ գործողությունների հետ միասին՝ «հարկադիր ստերջացում», «հարկադիր վիժեցում», «բռնաբարությամբ կանանց ստիպելը երեխա ունենալ սեփական ազգի համար», մտցվելին որպես ցեղասպանության գործողություններ Նյուրնբերգյան դատավարությունների ժամանակ⁶⁰:

Երեխաների բռնի տեղափոխումը և Ցեղասպանության կոնվենցիան

Ցեղասպանության կոնվենցիայի տարբեր նախագծեր մինչև վերջնական ընդունումը մի քանի քննարկումներ անցան ՄԱԿ-ի տարբեր մարմիններում: Երեխաների բռնի տեղափոխման հոդվածը առկա էր Ցեղասպանության կոնվենցիայի առաջին նախագծի մեջ, որը պատրաստվել էր ՄԱԿ-ի Քարտուղարության կողմից և որի կազմում որպես փորձագետ ընդգրկված էր նաև Ռաֆայել Լեմկինը: Քարտուղարության նախագիծը (E/447) առանձնացնում էր ցեղասպանության երեք ձև՝ ֆիզիկական (խմբի անդամներին սպանելը, կամ նրանց առողջությանը և ֆիզիկական ամբողջությանը վնասելը), կենսաբանական (ծնունդների կանխումը) և մշակութային (խմբի առանձնահատկությունների ոչնչացումը): Երեխաների բռնի տեղափոխումը տվյալ խմբի մշակույթը ներկայացնող անձանց բռնի և համակարգված աքսորի, անձնական շփումների ժամանակ ազգային լեզվի կիրառման արգելքի, ազգային լեզվով տպագրված գրքերի կամ կրոնական աշխատությունների և նոր հրատարակությունների համակարգված ոչնչացման, պատմական և կրոնական հուշարձանների ոչնչացման կամ այլ նպատակներով օգտագործման, փաստաթղթերի և պատմական, գեղարվեստական կամ կրոնական արժեք ունեցող կամ կրոնական

58 Lynn H. Nicholas, *Cruel World. The Children of Europe in the Nazi Web* (New York: Vintage Books, 2006), 506.

59 ԱՀՊՄ, Լեմկինի հավաքածու, նամակ Լեն Պետերսոնին, տուփ 2, փաստաթուղթ 2, 9 օգոստոս 1949, էջ 2:

60 Erickson, *Raphael Lemkin*, 154.

ծեսերի մեջ կիրառվող առարկաների ոչնչացման կամ այլ նպատակով կիրառման հետ ընդգրկվեց մշակութային ցեղասպանության մեջ⁶¹: Հատկանշական է, որ Յեղասպանության կոնվենցիայի քննարկումների ժամանակ ևս հստակ մոտեցում չկար երեխաների բռնի տեղափոխման հոդվածի՝ ցեղասպանության մշակութային կամ կենսաբանական մեխանիզմ լինելու վերաբերյալ:

Ի սկզբանե մշակութային ցեղասպանության ներառումը Կոնվենցիա մյուս փորձագետները համարում էին ցեղասպանության կոնցեպտի անհարկի ընդլայնում: Սակայն Լեմկինը վստահ էր, որ խմբի կենսունակությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ է նաև «ոգու և բարոյականության միասնականություն»՝ շեշտելով նաև այդ խմբերի ներդրումը քաղաքակրթության մեջ⁶²: Ըստ Լեմկինի, մշակութային ցեղասպանությունն ավելին էր քան բռնի ուժացումը և նպատակ ուներ արագ և ամբողջովին ոչնչացնել խմբի մշակութային, բարոյական և կրոնական կյանքը⁶³: Այս նախագիծն, ըստ էության, ամենամոտն էր ցեղասպանության վերաբերյալ Լեմկինի պատկերացումներին:

Քարտուղարության այս նախագծի մեկնաբանություններում երեխաների բռնի տեղափոխումը մարդկային այլ խումբ բացատրվում էր հետևյալ կերպ. «Երեխաների բաժանումը իրենց ծնողներից հանգեցնում է նրան, որ երեխաներին նրանց ընկալունակ տարիքում հարկադրվում է մշակույթ և մտածելակերպ, որը տարբեր է իր ծնողների մշակույթից և մտածելակերպից: Այս գործընթացը հանգեցնում է խմբի՝ որպես մշակութային միավորի վերացմանը համեմատաբար կարճ ժամկետում»⁶⁴:

Չնայած մշակութային ցեղասպանությունը հանվեց Յեղասպանության կոնվենցիայի հետագա նախագծերից, սակայն հունական պատվիրակության առաջարկով երեխաների բռնի տեղափոխման հոդվածը մտցվեց կոնվենցիայի վերջնական տեքստում: Հունական պատվիրակության փաստարկը կապված էր նրա հետ, որ երեխաների բռնի տեղափոխումը ոչ միայն պատմական երևույթ է՝ կապված Օսմանյան կայսրությունում քրիստոնյա երեխաների առևանգման հետ, այլ նաև ժամանակակից: Երևույթը գնահատվում էր որպես այնքան կործանարար, որքան «մանկածնությունը կանխող կամ կյանքի այնպիսի պայմանների ստեղծումը, որոնք կարող են հանգեցնել մահվան»:

ԱՄՆ կողմից ներկայացված նախագծում (E/623) երեխաների բռնի տեղափոխման հոդվածը ներառված էր ֆիզիկական կամ կենսաբանական ցեղասպանությունների գործողությունների մեջ⁶⁵: Իր հռետորական հարցադրման մեջ ԱՄՆ պատվիրակը կասկած էր հայտնում «խմբի ոչնչացման տեսանկյունից կես ժամ առաջ մանկածնու-

61 Hiram Abtahi and Philippa Webb, *The Genocide Convention, The Travaux Préparatoires* (Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 215.

62 Հարցի մասին առավել մարնամասն տես Մեդա Պարսամյան, «Մշակութային ցեղասպանությունը միջազգային իրավունքի համատեքստում. տեսական հիմնադրույթներ», *Յեղասպանագիտական հանդես* 2 no. 2 (2014), 164-175:

63 Abtahi and Webb, *The Genocide Convention*, 234-235:

64 Նույն տեղում:

65 Նույն տեղում, 1492-1493:

թյան կանխման և կես ժամ ծնունդից հետո երեխայի առևանգման միջև» տարբերության հարցում: Այս նույն փաստարկը կարելի է հանդիպել նաև հույն պատվիրակության մոտ, որոնք հավասարության նշան էին դնում «ստերջացման, վիժման և առևանգման միջև»: Ըստ հույն պատվիրակների, երեխաների բռնի տեղափոխումը միայն շատ քիչ դեպքերում կարող է համարվել մշակութային ցեղասպանություն, իսկ մնացած հիմնական դեպքերում այն իրականացվում է խմբին ոչնչացնելու կամ նրա անդամներին լուրջ մարմնական վնասներ հասցնելու մտադրությամբ⁶⁶:

Թեև Ֆրանսիայի ներկայացուցիչը դեմ էր Ցեղասպանության կոնվենցիայի մեջ մշակութային ցեղասպանության ներառմանը, սակայն ընդունում էր, որ երեխաների բռնի տեղափոխումը շատ ավելի բարբարոսական գործողություն է, քան լեզվի կիրառության արգելքը, գրքերի, պատմական և կրոնական հուշարձանների ոչնչացումը: «Երեխաների բռնի տեղափոխումը ոչ միայն մշակութային, այլ ֆիզիկական և կենսաբանական ազդեցություն ունի, քանի որ երիտասարդ անձանց վրա դնում է պայմաններ, որոնք կարող են էական վնաս հասցնել նրանց և անգամ հանգեցնել մահվան»⁶⁷:

Բավական ուշագրավ էր Ուրուգվայի պատվիրակի մոտեցումը երեխաների բռնի տեղափոխման հողվածին, ըստ որի գործողությունը նպատակաուղղված էր նոր սերնդի կործանմանը երեխաներին առևանգելու միջոցով՝ ստիպելով նրանց փոխել իրենց կրոնը և կրթելով նրանց որպես սեփական ազգի թշնամիների»⁶⁸:

Գլխավոր գաղափարն, այնուամենայնիվ, այն էր, որ ցեղասպանությունը չի վերաբերում միայն պաշտպանվող խմբերի ֆիզիկական բնաջնջմանը, այլ «մի ամբողջ խմբի գոյության մերժումն է»: Իսկ խումբը կարող էր ոչնչացվել ոչ միայն իր անդամների ֆիզիկական բնաջնջմամբ, այլև խմբի յուրահատկությունների ոչնչացմամբ»⁶⁹:

Երեխաների բռնի տեղափոխման դեպքերը միջազգային և ազգային դատարաններում

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո պարզ դարձավ, որ գերմանացիները Արևելյան Եվրոպայի երկրներից առևանգել էին հարյուր հազարավոր երեխաներ⁷⁰: Այդ փաստն արձանագրվեց նաև պատերազմից հետո տեղի ունեցած միջազգային և ազգային դատավարությունների ժամանակ: Ավելին, ցեղասպանության անդրադարձով առաջին դատավճիռը, որը կայացվեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն ընդդեմ Ուլրիխ Գրեյֆելթի և այլոց գործով, վերաբերում էր նաև

66 Նույն տեղում, 1493:

67 Նույն տեղում, 1492:

68 Նույն տեղում, 1494:

69 Նույն տեղում, 1504:

70 Մանրամասն տե՛ս u. Nicholas, *Cruel World*; Isabel Heinemann “‘Until the Last Drop of Good Blood’: The Kidnapping of ‘Racially Valuable’ Children and Nazi Racial Policy in Occupied Eastern Europe” in *Genocide and Settler Society. Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, ed. Dirk Moses (New York, Oxford: Berghahn books, 2004), 244-267.

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ երեխաների բռնի տեղափոխման գործողություններին: Մեղադրյալներից մի քանիսը դատվեցին ցեղասպանության համար՝ որպես մարդկության դեմ հանցագործությունների ենթատեսակ, այդ թվում նաև՝ երեխաների առևանգման համար⁷¹:

Այսպես-կոչված հետագա Նյուրնբերգյան դատավարությունների ժամանակ⁷² տեղի ունեցած տասներկու դատավարություններից մեկը՝ Ռուշայի գործը (SS-Rasse- und Siedlungshauptamt (կրճատ՝ RuSHA), թարգմանաբար՝ ԷսԷս-ի Ռ-ասայականության և բնակեցման հարցերով գլխավոր վարչություն, պաշտոնապես՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն ընդդեմ Ուլրիխ Գրեյֆելթի և այլոց, *United States of America vs. Ulrich Greifelt, et al*), վերաբերում էր նացիստների ռասայական գաղափարախոսությանը և քաղաքականությանը: Ուլրիխ Գրեյֆելթը և մյուս 14 մեղադրյալները ԷսԷս տարբեր կազմակերպությունների ղեկավարներն էին, որոնք պատասխանատու էին նացիստական «մաքուր ռասայի» ծրագրի համար և փաստորեն ներգրավված էին ռասայական այդ քաղաքականության իրագործման մեջ Գերմանիայի կողմից գրավյալ տարածքներում, հիմնականում արևելքում և հարավ-արևելյան Եվրոպայի երկրներում: Դրանք էին՝ Ռուշա կազմակերպությունը, Գերմանական ազգի համախմբման Ռայխի հանձնակատարի գրասենյակը (Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums, RKFDV, որի ղեկավարը Հայնրի Հիմլերն էր), Էթնիկ գերմանացիների հայրենադարձման գրասենյակը (Volksdeutsche Mittelstelle, “VOMI”) և Կյանքի աղբյուր միությունը (Lebensborn):

Վերջիններիս դեմ պաշտոնական երեք մեղադրանք էր ներկայացված. առաջին երկու մեղադրանքները վերաբերում էին խաղաղության, մարդկության դեմ կատարված հանցագործություններին և պատերազմական հանցագործություններին, ինչպես սահմանված էր Վերահսկիչ խորհրդի թիվ 10 օրենքով⁷³, իսկ երրորդ մեղադրանքը վերաբերում էր քրեական կազմակերպություններին վերջիններիս մասնակցությանը:

71 Նշենք, որ այս դատավարությունը տեղի է ունեցել 1947 թ. հոկտեմբերի 10-ից 1948 թ-ի մարտի 10-ը, այսինքն՝ մինչև Ցեղասպանության կոնվենցիայի ընդունումը: *Trial of Ulrich Greifelt and Others*, 2-3, at http://www.worldcourts.com/imt/eng/decisions/1948.03.10_United_States_v_Greifelt2.pdf, դիտվել է 02.08.2019:

72 Հետագա Նյուրնբերգյան դատավարությունները, պաշտոնապես՝ Պատերազմական հանցագործների դատավարությունները Նյուրնբերգի ռազմական դատարանների առաջ, պատերազմական հանցագործությունների դեմ տասներկու ռազմական դատավարությունից բաղկացած դատապրոցես էր Նացիստական Գերմանիայի գերագույն ղեկավարության դեմ (1946 թ. դեկտեմբերից մինչև 1949 թ. ապրիլ): Ի տարբերություն նախորդ դատավարությունների սրանք իրականացվեցին ԱՄՆ ռազմական դատարանների առջև, ինչը կապված էր դաշնակից տերությունների միջև անհամաձայնություններով: Այս դատավարությունները ևս տեղի ունեցան Նյուրնբերգում, Արդարադատության պալատի շենքում: Վերահսկիչ խորհրդի թիվ 10 օրենքով (Control Council Law No. 10), որը Դաշնակիցների Վերահսկիչ խորհուրդն ընդունել էր 1945 թ. դեկտեմբերի 20-ին, իրավունք էր տվել օկուպացիոն բոլոր իշխանություններին դատել պատերազմական հանցագործներին իրենց կողմից օկուպացված տարածքներում: Հենց այս օրենքի հիման վրա ԱՄՆ ձեռնարկեց գլխավոր պատերազմական հանցագործների հետագա տասներկու դատավարությունները:

73 Control Council Law No. 10 Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes against Peace and Against Humanity, <https://www.legal-tools.org/doc/ffda62/pdf/> դիտվել է 15.11.2019.

Մեղադրանքների էությունն այն էր, որ այս անձանց կողմից կատարված հանցագործությունները նացիստական ռասայական գաղափարախոսության և քաղաքականության մաս էին և միտված էին այդ քաղաքականության տարածմանը Գերմանիայում և Գերմանիայի կողմից գրավված այլ երկրներում: Նրանք մեղադրվում էին սպանությունների, ստրկացումների, տեղահանությունների, բանտարկությունների, տանջանքների, հալածանքների և անմարդկային այլ արարքների մեջ, որոնք իրագործվել էին որպես ցեղասպանության ծրագրի մաս՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել օտար ազգերին և էթնիկ խմբերին՝ սպանությունների և ազգային հատկանիշների վերացման միջոցով: Այս ծրագրի նպատակն էր ուժեղացնել գերմանական ազգը և այսպես-կոչված «արիական ռասան» այլ ազգերի և խմբերի հաշվին՝ նրանցից ընտրված անձանց մեջ նացիստական կամ գերմանական հատկանիշներ «ներդնելով» և «անցանկալի» ռասայական տարրերին ոչնչացնելու միջոցով: Այս ծրագիրն իրականացվում էր տարբեր եղանակներով (թշնամի ազգերի բռնի գերմանականացում, բռնի էվակուացիա և վերաբնակեցում, հարկադիր աբորտներ, արևելյան շրջաններից բերված աշխատակիցներից նորածինների խլում, թշնամի ազգությունների վերարտադրողականության կասեցում, գերմանացիների հետ հարաբերությունների համար պատիժ և այլն), այդ թվում՝ այլազգի երեխաներին առևանգելու և նրանց միջից ռասայապես արժեքավոր երեխաներին գերմանացնելու միջոցով:

Ըստ մեղադրանքի՝ մարդկության դեմ այս հանցագործությունները իրականացվել էին որպես նախապես ծրագրված ցեղասպանության մաս և նպատակ էին հետապնդում ոչնչացնել ազգային խմբերին Գերմանիայի կողմից գրավված երկրներում: Այս հանցագործությունները նպատակ ունեին թուլացնելու և վերջապես ոչնչացնելու թիրախավորված ազգությունները, իսկ մյուս կողմից՝ նրանց հաշվին ուժեղացնելու Գերմանիան՝ տարածքային առումով և կենսաբանորեն⁷⁴: «Ռասայապես արժեքավոր» երեխաների առևանգումը գրավյալ տարածքներում ազգային խմբերի ոչնչացման առավել լայն ծրագրի մաս էր: Միննույն ժամանակ այդ երեխաները կենսաբանական առումով ուժեղացնելու էին նացիստական ռասան: Այս մեթոդը կիրառվում էր նաև անցականկալի անձանց վախեցնելու նպատակով⁷⁵:

Ըստ ծրագրի, պետք է ընտրվեին մինչև 10-12 տարեկան, սլավոնական արտաքինով երեխաները (հիմնականում լեհ, նաև՝ չեխ, հարավսլավացի, նորվեգացի, ուկրաինացի, ռուս և այլն), քանի որ իրական էթնիկ փոփոխությունները, ըստ նացիստների, հնարավոր էր իրականացնել մինչև այդ տարիքը: Նախ ուսումնասիրվում էր երեխաների առողջական վիճակը, որից հետո երեխաները ենթարկվում էին ռասայական (կենսաբանական) և հոգեբանական քննության, ինչի արդյունքում ընտրվում էին

74 Law Reports of Trials of War Criminals Selected and prepared by The United Nations War Crimes Commission, Volume XIII (London: Published for the United Nations War Crimes Commission by his Majesty's Stationery Office, 1949), 622.

75 Նույն տեղում, 674:

այն երեխաները, որոնք հարմար էին գերմանացման համար⁷⁶: Այս ձևով ընտրված 6-12 տարեկան երեխաները ուղարկվում էին գերմանական տնային դպրոցներ, իսկ 2-6 տարեկան երեխաները նախ տարվում էին Լեբենսբոքրնի հատուկ տներ, ապա որդեգրվում կազմակերպության կողմից ընտրված ընտանիքների կողմից⁷⁷: Տնային դպրոցները դրական արդյունքով ավարտած երեխաները հետագայում տեղավորվում էին գյուղատնտեսական ավաններում: Լեբենսբոքրն տներում երեխաները սովորում էին գերմաներեն և նացիստական գաղափարախոսություն: Խզվում էին բոլոր կապերը բարեկամների հետ, այդ երեխաներին տրվում էին գերմանական անուններ և ծննդյան նոր վկայականներ: Այն երեխաները, ում ծնողները մահացել էին պատերազմի ժամանակ կամ դրանից հետո, տարվում էին գերմանական որբանոցներ, ինչպես նաև արգելվում էր այս երեխաների որդեգրումը լեհերի և մյուս ազգությունների (ումից երեխաները վերցվել էին) կողմից:

Փաստորեն, Ռուշայի դատավարությունը կարևորվեց մի քանի հանգամանքով: Դատավարության ընթացքում բազմաթիվ հղումներ էին արվում Լեմկինի կողմից ցեղասպանության հանցագործության բացատրությանը, ինչը թույլ է տալիս հասկանալ դատարանի կողմից ցեղասպանության հանցագործության ընկալումն ու կիրառումը: Ըստ Լեմկինի, «Յեղասպանությունը չի նշանակում ազգի անմիջական ոչնչացում... Այն ավելի շուտ նպատակաուղղված է ընդգծելու տարբեր գործողություններից բաղկացած համակարգված ծրագիր, որի նպատակը ազգային խմբերի կյանքի էական հիմքերի ոչնչացումն էր՝ տվյալ խմբերին ոչնչացնելու նպատակադրությամբ»⁷⁸: Դատարանը հենց այս մոտեցումը ցուցաբերեց հարցին: Նախ, ընդունվեց, որ խումբը բացի զանգվածային սպանությունից, կարող է ոչնչացվել այլ եղանակներով, ինչպիսիք են օրինակ՝ զանգվածային տեղահանությունները, գույքի հափշտակման միջոցով մարդկանց կենսապայմաններից զրկումը, հարկադիր կամ բռնի գերմանացումը, երեխաների առևանգումը, ծնելիության նվազեցումը, մահացությունների խթանումը, մշակութային և կրթական հաստատությունների ոչնչացումը⁷⁹: Սրանով փաստորեն օրինականացվեց Լեմկինի կողմից առաջ քաշված ցեղասպանության իրագործման տարբեր եղանակների/մեխանիզմների հնարավորությունը՝ կարևորելով ոչ միայն խմբի ներկա գոյությունը, այլև շարունակականության ապահովման անհրաժեշտությունը:

Երկրորդ, երեխաների բռնի տեղափոխումը համարվեց ցեղասպանական հանցագործություն: Միաժամանակ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ երեխաների առևանգման գործողությունը նաև դատարանի կողմից դիտարկվում էր որպես նացիստական ռասայական քաղաքականության մաս, դատարանը այն դիտում էր որպես ցեղասպանության կենսաբանական մեխանիզմ: Անդրադառնալով ցեղասպանության հասկացությանը՝ դատարանը մեջբերում է Լեմկինի կողմից վերաշարադրված հետևյալ սահմանումը. «Մարդկային խմբի գոյության երեք հիմնական փուլ կա՝

76 *Trials of War Criminals*, 993-994:

77 Նույն տեղում, 995-997:

78 *Trial of Ulrich Greifelt and Others*, 37.

79 Նույն տեղում, 627:

Ֆիզիկական, կենսաբանական շարունակականություն (վերարտադրողականությունը) և հոգևոր կամ մշակութային արտահայտչականությունը: Հետևաբար, մարդկային խմբի այս երեք հիմնական փուլերի վրա հարձակումը կարելի է որակել որպես ֆիզիկական, կենսաբանական և մշակութային ցեղասպանություն: Քրեական հանցանք է մարդկային այս խմբի անմիջական կամ միջնորդավորված սպանությունը, հարկադիր ստերջացումը, երեխաների առևանգումը կամ ընտանիքների բաժանումը: Մշակութային ցեղասպանությունը հիմնականում կարելի է իրականացնել հոգևոր և մշակութային ոլորտներում՝ ոչնչացնելով այն օբյեկտներն ու հաստատությունները, որոնց միջոցով արտահայտվում է խմբի հոգևոր կյանքը, ինչպիսիք են պաշտամունքի վայրերը, կրոնական պաշտամունքի առարկաները, դպրոցները, հոգևոր արժեքները և մշակույթը: Ոչնչացնելով հոգևոր մտավորականությանը և հաստատությունները՝ վերացվում է խմբի հոգևոր միասնականությունը/համախմբումը, և խումբը սկսում է կազմաքանդվել: Սա հատկապես կարևոր է կրոնական խմբերի գոյության համար: Կրոնը կարող է ոչնչացվել խմբի մեջ անգամ եթե խմբի անդամները շարունակում են ֆիզիկապես գոյություն ունենալ»⁸⁰: Դատարանը առաջնորդվում էր ցեղասպանության մեթոդների այս ընկալմամբ և երեխաների բռնի տեղափոխումը դիտում որպես կենսաբանական ցեղասպանություն, ինչը համահունչ էր նաև նացիստների ռասայական տեսության հետ:

Լեհ երեխաների առևանգման և գերմանականացման վերաբերյալ դատավարություններ են եղել նաև Լեհաստանում: Լեհաստանի Բարձրագույն ազգային տրիբունալը⁸¹ Արթուր Գրեյսերի (ԷսԷս բարձրաստիճան անդամ, նացիստական քաղաքական գործիչ) դատավարության ժամանակ վերջինիս մեղադրում էր ցեղասպանության՝ այդ թվում լեհ երեխաների գերմանացման համար, մասնավորապես, ընդդեմ ծնողների կամ խնամակալների ցանկության, լեհ երեխաներին և երիտասարդներին տեղահանելու, նրանց գերմանական ընտանիքներում կամ Ռ-այլսի կրթական հաստատություններում տեղավորելու՝ նրանց լիովին գերմանացնելու նպատակով, կտրելով նրանց կապերն ընտանիքներից և լեհական ամեն ինչից և տալով նրանց գերմանական քրիստոնեական անուններ⁸²:

Լեհական բարձրագույն ազգային տրիբունալի կողմից երեխաների առևանգման և գերմանացման հարցը ևս դիտվում էր որպես կենսաբանական ցեղասպանություն, ինչը կրկին կապված էր գերմանական ռասիստական քաղաքականության հետ:

80 Raphael Lemkin, "Genocide as a Crime under International Law," *United Nations Bulletin* 4, no. 2 (1948): 71, cited in *Trial of Ulrich Greifelt and Others*, 40.

81 Բարձրագույն ազգային տրիբունալը ստեղծվել է 1946 թ.՝ դատելու նացիստական գլխավոր հանցագործներին, որոնք ակտիվ գործունեություն են ծավալել Լեհաստանում օկուպացիայի ժամանակ համաձայն միջազգային և լեհական քրեական իրավունքի: Տրիբունալի իրավասության մեջ էին մտնում պատերազմական հանցագործությունները, սակայն համոզվելով, որ սրանք չեն ծածկում նացիստական հանցագործությունները, տրիբունալը ընդունեց ցեղասպանության Լեմկինի սահմանումը (և ցեղասպանության բառի լեհերեն թարգմանությունը) և եզրույթը մեկնաբանվեց ընդարձակ՝ ներառելով Լեհական որոշման մեջ ներառված բոլոր հանցագործությունները և ավելացնելով «մշակութային ոչնչացման» կոնցեպտը:

82 *Law Reports*, 72.

Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ ցեղասպանության գաղափարը սահմանափակված չէ միայն թիրախավորված խմբի ֆիզիկական ոչնչացմամբ: Ինչպես Ռ-աֆայել Լեմկինը, այնպես էլ ցեղասպանության կոնվենցիայի մյուս հեղինակները ցեղասպանության կոնցեպտի առավել լայն ընկալում էին վերցրել, որն ուղղված էր ոչ միայն մատնանշելու բռնության տարբեր ձևերը, այլև պաշտպանելու խմբի կենսունակությունը: Հաշվի առնելով պատմության ընթացքում երեխաների բռնի տեղափոխման բազմաթիվ օրինակները՝ Լեմկինը կարողացավ Յեղասպանության կոնվենցիայի մեջ մտցնել նաև երեխաների բռնի տեղափոխման հոդվածը, որը փաստում էր, որ խումբը կարող է ոչնչացվել չնայած այն հանգամանքի, որ խմբի որոշ անհատներ շարունակում են ապրել:

Չնայած ընդունված է համարել, որ երեխաների բռնի տեղափոխումը ցեղասպանության մշակութային մեխանիզմ է կամ մշակութային ցեղասպանություն, սակայն Լեմկինի և կոնվենցիայի նախապատրաստական փաստաթղթերը ցույց են տալիս, որ երեխաների բռնի տեղափոխման հարցը դիտվել է նաև որպես ցեղասպանության կենսաբանական մեխանիզմ կամ կենսաբանական ցեղասպանություն: Այս հանգամանքն արտացոլվեց նաև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո երեխաների բռնի տեղափոխման վերաբերյալ միջազգային և ազգային տրիբունալների քննարկումներում և մեկնաբանություններում:

Edita G. Gzoyan
PhD in history

FORCIBLE CHILD TRANSFER AS A GENOCIDAL ACT: FROM CONCEPTUALIZATION TO CRIMINALIZATION

SUMMARY

Key words: forcible child transfer, Genocide Convention, Raphael Lemkin; Armenian Genocide, cultural genocide, biological genocide.

Forcible child transfer is one of the five genocidal acts listed in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. It forbids forcibly transferring children from one group to another with intent to destroy in whole or in part a national, ethnic, racial or religious group. Operating in the nexus of cultural and biological genocides, forcible child transfer has a unique application in comparison with the other genocidal acts as it forms a new identity for a targeted group through the destruction of its former one.

The aim of the Genocide Convention is not only to punish the worst forms of violence against national, ethnic, racial, or religious groups, but also to protect the groups quoted. As rightly mentioned in the explanation set out by the International Law Commission, “forcible child transfer could have particularly serious consequences for the future viability of the group.”

The article studies the conceptual basis of the forcible child transfer clause; the perception of the concept by Raphael Lemkin and why he has proposed it be included in the crime; some conditions of inclusion of the clause in the Genocide Convention and the use of the clause just after the end of World War II by international and national tribunals.

Էդիտա Գ. Գզոյան
кандидат исторических наук

НАСИЛЬСТВЕННАЯ ПЕРЕДАЧА ДЕТЕЙ КАК АКТ ГЕНОЦИДА: ОТ ФОРМИРОВАНИЯ ДО КРИМИНАЛИЗАЦИИ

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: насильственная передача детей, Конвенция о геноциде, Рафаэль Лемкин, Геноцид армян, культурный геноцид, биологический геноцид.

Насильственная передача детей является одним из пяти актов геноцида в “Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него.” Она запрещает “насильственную передачу детей из одной человеческой группы в другую” с целью полного или частичного уничтожения какой-либо национальной, этнической, расовой или религиозной группы. Находясь на грани культурного и биологического геноцидов, насильственная передача детей имеет довольно особенное употребление в сравнении с другими актами геноцида, так как она формирует новую идентичность у целевой группы, искореняя предыдущую.

Целью Конвенции о геноциде является не только наказание крайних форм насилия против национальных, этнических, расовых или религиозных групп, но и защита группы. И как прямо отмечено в пояснении Комиссии международного права ООН, “насильственная передача детей может иметь достаточно серьезные последствия для жизнеспособности группы.”

Данная статья исследует основы формирования понятия насильственной передачи детей, восприятие и выдвижение концепции Рафаэлем Лемкиным, некоторые обстоятельства включения в Конвенцию о геноциде, применение статьи о насильственной передаче детей международными и национальными судами сразу после окончания Второй мировой войны.